

Giriş

Muamma Bir Meşrutiyet Aydını ve İki Eserinin Takdimi

Zekeriya Kurşun

Ali Suad Kimdir?

Ali Suad (1869-1933) ile araştırma hayatımın birçok döneminde karşı karşıya geldim. Daha yüksek lisans öğrencisi iken *Tanin (Renin)*’de “A.S” imzası ile yayımlanmış olan “Necid’e Doğru” başlıklı seyahat yazılarıyla karşılaştım. Belki de o zaman farkında olmadan benim de Necid bölgesi ilgi alanlarımın içine girdi, hatta zamanla ana çalışma alanlarımdan birini oluşturdu. Fakat bölge ile tam olarak ilgilenmem için yıllar geçecekti. Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında 1998’de çıkan kitabım için yaptığım araştırmalar sırasında Ali Suad ile, Ali Birinci’nin ifadesiyle “nâm-ı diğer” olan Mehmed Suad olarak karşılaştım. J.B.L. Jacques Baron Rousseaux’un anıları olan *Bağdat’tan Halep’e Arabistan Seyahati* isimli Fransızca’dan yaptığı tercümesini Ali Suad’a ait olduğunu bilmeden kullandım. Mısır’da yayımladığı bu tercümesini muhtemelen o sıralarda yeniden Necid’te bir problem olarak zuhur

etmiş olan İbn Suud-İbn Reşid çatışması ve II. Abdülhamid'in emri ile başlatılan Kasım askeri harekâtının tesiri ile yaptığı tahminini yürütmemiz mümkün görülmektedir. Zira tercümenin yayımlandığı tarihten kısa bir süre önce VI. Ordu birlikleri Necid çöllerine önemli bir askeri harekâta girişmiş ve istenilen sonuç alınamadığı gibi pek çok asker de hayatını kaybetmişti.

Araştırmalarım sırasında Necid Mutasarrıfı Ali Suad olarak kendisi ile arşiv belgelerinde karşılaştığımda *Tanin*'deki "A.S" imzasının sırrı çözülmüştü, fakat Mehmet Suad yine benim için meçhul kalmıştı. Ben o araştırmalar sırasında bölgede yaşanan siyasî olaylara yoğunlaşmış ve şahıslara fazla ehemmiyet vermemiştim. Gerçi kitabımda Ali Suad'ın mutasarrıflık dönemine ait olaylar geçiyordu ama ismi değil, Necid Mutasarrıfı olarak makamı zikrediliyordu.

Aynı dönemlerde Necid üzerinde Osmanlı Dönemi İdari Yapısı konusunda araştırmalar yapan dostum Dr. Muhammed Musa el Gurainie¹, Necid mutasarrıfları hakkında bilgime başvurunca Ali Suad tekrar gündemime girdi. Nitekim bir tesadüf eseri olarak arkadaşım ile o zaman mevcut olan Hakkı Tarık Us kütüphanesinde (Beyazıt Devlet Kitaplığı'na nakledildi) çalışırken Ali Suad'ın *Sehayatlerim* (Kanaat Matbaası 1332) adlı kitabı ile karşılaştık. O günkü heyecanımı hiç unutamıyorum. Bu kitabın daha önce *Tanin*'de okuduğum kısımları da içerdiğini düşündüm, ama biraz karıştırdınca o seyahatlerinin devamı olduğunu anlamış ve işimizin bir kat daha arttığını fark etmiştim. Bizim mesleki heyecanı yaşayanlar bilir, büyük bir merakla aradığımız bir şeyi bulduktan

¹ Bu araştırmalarının sonucunu bir kitap olarak neşretmiştir. Muhammed Musa al Gurainie, *El İdare el Osmaniyye fi Mutasarrıriyyeti'l Ahsa*, (Ahsa Mutasarrıflığında Osmanlı İdaresi) Riyad 1426/2003. Meslektaşım kendisinin de yaşadığı yer olan Necid'te görev yapan bütün Osmanlı mutasarrıflarının hayat hikayesini *Sicill-i Ahval* defterlerinden derlemiş, fakat memuriyete geç intisap ettiği için bu defterlerde yer almayan Ali Suad Bey'in hayat hikayesine ulaşamamıştı. Ali Suad'ın özellikle *Necide Doğru* yazılarını tespit etmemden sonra bunların yayımlanması için sürekli beni teşvik etmiştir. Bu yüzden bu girişi kendisine ithaf ediyorum.

sonra onu başkaları ile paylaşmadan önce kafamızda oluşan sorular ile boğuşmaya ve onlara cevap aramaya başlarız. Bu sırada belki de tatmin olduğumuz veya hala sorgulama devam ettiği için de paylaşmayı erteleriz.

Nitekim Ali Suad ile ilgili sorgulamalarım sürerken iki gelişme oldu. Birincisi *Seyahatlerim* isimli kitap, Ahmet Özalp tarafından 1996'da Osmanlıcadan yeni harflere aktarıldı. Yer isimlerinde bazı okuma hataları olmakla birlikte, üslup aynen korunarak kitabın okuyucu ile buluşturulması önemli bir hizmet oldu. Bu önemli idi ama mekanik bir iş yapılmıştı ve Ali Suad hakkında bilgi verilmemişti. Bu boşluğu da ikinci gelişme doldurdu. Değerli dostum Ali Birinci'nin 1998 yılında "Mehmed Suad Nâm-i Diğer Ali Suad'ın Hikayesi" başlığı ile yayımladığı biyografi ile hayat hikayesi ve diğer eserlerinin pek çoğunun künyesi de gün yüzüne çıktı. Ali Birinci, birçok araştırmacının ulaşamadığı kaynakları ve özellikle bugün ulaşılması mümkün olmayan Ali Suad'ın Emekli Sandığı Arşivindeki (SGK) dosyasını da kullanarak, bizim burada yeni bir biyografi yazmamıza gerek kalmayacak önemli bir çalışmaya imza attı.²

Hayat hikayesi ve eserleri hakkında geniş malumatımız olan Ali Suad'ın ismi ile ilgili problem, Ali Birinci'nin çalışmasından sonra da devam etmektedir. Ali Çankaya'nın *Mülkiyeliler Tarihi*'nde "Mehmed Suad" başlığıyla verdiği sınırlı bilgi³ ile yine Ali Suad'ın Kahire'de iken yayımladığı ve yukarıda bahsi

² Ali Birinci, "Mehmed Suad Nâm-i Diğer Ali Suad'ın Hikayesi", *İstanbul Araştırmaları*, Sayı 4, Kış 1998, 159-180. Bu makalede Ali Suad'ın hayat hikayesinin yanında; gazetelerde yayımlanan birçok makalesinin listesi ile kitapları tanıtılmaktadır.

³ Ali Birinci'nin de işaret ettiği gibi Ali Çankaya'da Mehmet Suad adı altında verilen bilgiler eksik ve hatta yanlıştır. Anlaşılan sözlü derlenmiş bilgilerdir. Veya 1317/1905 yılında yayımlanan ve 1305/1889 yılı Mülkiye mezunlarını gösteren *Salnâme-i Nezaret-i Umûmiye Salnâmesi*'ndeki (s.564) listeden alınmıştır. Ancak bu bilgiler ile de onun adının kesin olarak "Mehmet Suad" olduğu kanaatine varmak zor görünmektedir. Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1969, III, 379 ,

geçen tercümesi ile yarı anı, yarı deneme mahiyetindeki makalelerinden oluşan *Görölmüş Şeyler* (Türk Matbaası, Kahire 1905) adlı kitabında “Mehmed Suad” imzasının olması, onun gerçek adının Ali Suad değil, Mehmed Suad olduğu izlenimini vermektedir. Üstadımız Ali Birinci, “Babasını çok sevdiği yazısından da anlaşılan M. Suad, Meşrutiyet sonrasında, ismini Ali Suad’a çevirdi” ifadesi ile kesin bir kanaat serdetmektedir. Ali Birinci, kullandığı evrakı lütufta bulunup bana da verdi. Kendisine müteşekkirim. Fakat dosyadaki evraklar arasında babasını sevdiği için onun adı olan Ali Rıza’nın Ali’sini kullandığına dair kanaati net olarak gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Yani bu bilgi kesin değil, bir kanaat olarak karşımızda durmaktadır.⁴ Nitekim Siirt mutasarrıfı olan babası 1896 yılında ölmüştü. İsmi değiştirmek için neden bu kadar bekledi? Kaldı ki isim değişikliği yeni nüfus tezkeresi çıkarmayı gerektirmektedir. Bu durumda da mutlaka bir yazışmaya konu olması gerekmiyor muydu?

Bu kanaatlerin aksine Ali Suad’ın seyahatlerinin yayımlanması akabinde *İctihad* dergisinde (9 Teşrin-i evvel 1330, Nr. 119) de çıkan bir yazıda ise şu ifadeler yer verilmektedir:

On beş, yirmi seneden beri şiirleri, müteferrik makaleleri ile ihtiyacât-i rûhiyemizden bir çoklarına cevap veren Ali Suad Bey, nihayet pişkin fikirlerin mahsulünü vaad eden kitaplarından ilk eserini bize vermek lütfunda bulunuyor.

Buradan anlaşıldığına göre, kendisi edebî ve fikrî mahfillerde de Ali Suad olarak tanınmaktadır. Mısır’da yayımladığı ve yukarıda mezkur iki kitabında Mehmed Suad imzasını kullanması dönemin müstear imza ile yazma modasıyla da açıklanabilir. Üstelik kitaplarının yayımlandığı tarihlerde kendisinin de Mısır’daki

⁴ Bu girişi okuma lütfunda bulunan değerli meslektaşım Ali Birinci bu hükmün kendi kanaati olduğunu bir belgeye istinat etmediğini teyit etmiştir. Bu arada Ali Suad’ın, *Telhis-i İlm-i Servet*, (Rimbaud), İstanbul, 1305, 244+4 s. (Mihran Matbaası) ismi ile bir tercümesinin daha olduğunu tespit ettiğini bana bildirmiştir. Bu bilgiye de ayrıca müteşekkirim. Bu eserde de mütercim olarak sadece Suad ismini kullanmıştır.

Jöntürklerin arasında yer aldığı dikkate alınırca bu yolu izlediğini varsayacak sebepler de bulunmaktadır. Ayrıca Mısır'da faaliyet gösteren İttihatçıların anı ve yazılarında sadece Suad olarak geçmesi de dikkat çekicidir.⁵ İstanbul'da ailesinin ve kendisinin oturduğu adreslere⁶ varıncaya kadar pek çok bilginin kayıtlara

⁵ Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılap Hareketleri*, İstanbul 1948, s. 229, 327. Ayrıca Mısır'dan gelmeden yazdığı bazı yazılarında da Ali Suad imzasını kullanmaktadır. Bak: Ali Suad, "Mısır'da Buhran-i Mali", *Ulûm-i İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, 15 Kânun-i sani, 1324 cilt 1, Nu 2, s. 249-268; "Mevlidi'n-Nebî Aleyhi's-Selatu ve's Selam", *Sebilurreşad*, 19 Mart 1325/1 Nisan 1909, cilt 2, Sayı 32. s.84.; "Vatanım", *Aşiyân*, 28 Ağustos 1324 Nu: 1, İstanbul, s. 24-25. Hülâsa yazarımız, Suad, Mehmed Suad ve Ali Suad isimlerini yazı ve şiirlerinde kullanmıştır.

⁶ Ali Suad'ın çocukluğu Osmanlı Rus Harbi yıllarında Sultanahmet'teki evlerinde geçmiştir. Kendi ifadesi ile evlerinin yeri: Sultanahmet Meydanının arka tarafında, Kadırgaya doğru inen Mehmet Paşa Yokuşundaki cami karşısındadır. Amcalarından biri olan Binbaşı Mazhar Bey savaşta şehit olmuşken, diğer amcası da aynı yıllarda Mekteb-i Harbiye'de öğrencidir. *Görölmüş Şeyler*, Kahire 1905, s. 32-37. Başka bir belgede 1912 yılında İstanbul'daki adresi "Koska, Laleli, Kızıltaş Mahallesi Talat Efendi Sokağı Nu 4" tür. (BOA, *DH SN.THR* 29/2) Bu arşiv kaydı ayrıca araştırılmaya muhtaçtır. Zira Ali Suad'ın Emekli Sandığı'ndaki S 1959 numarası ile kayıtlı sicil evrakındaki hizmet çizelgesinde, bu belgenin oluşmasından iki buçuk ay kadar önce, Ammare mutasarrıflığından ayrıldığı gözükmektedir (14 Kasım 1911). Yukarıdaki adreste gözüken ve eski Kerek mutasarrıfı olarak anılan Ali Suad ise 29 Ocak 1912 tarihinde adresini Ammare'ye aldırarak istemiştir. Ortada bir muamma daha vardır. Bu belgede Ali Suad'ın iki oğlundan söz edilmesi bizi ona götürüyor. Her ne kadar Ali Birinci tek evladı olarak Masume hanımdan bahsetse de hatıralarında "çocuklarım" ifadesini kullandığı gibi -eğer bir deneme değilse-, "Nil Kenarındaki" makalesi de esasında iki çocuğuna tahsis edilmiştir. *Görölmüş Şeyler*, s. 54-57.; Yukarıda adres değişikliği talebi olan belgede de, Ali Suad'ın, Ali Ethem ve Mehmed isimli iki oğlundan söz edilmesi, kaynakların arasında ilişki kurmamıza ve tartışmamıza imkân veriyor. Bu durumda adres değişikliğini Ammare'deki görevini bitirdikten sonra neden istediği sorusu hâlâ cevap beklemektedir? Ali Birinci'nin bahsettiği Masume, ikinci evliliğinden olan kızıdır. (Birinci, *a.g.m.*, s. 159, dipnot 2) Medeni Kanunun kabulü öncesinde olan birinci evliliğin ve çocukların Emekli Sandığı kayıtlarına girmemiş olması muhtemeldir. İki oğlunun Mısır'a dönmüş olma ihtimali veya kendisinden önce ölmüş olmaları da muhtemel olup, bu sorular da cevap beklemektedir.

geçmesine rağmen, resmi görevlerinde kullandığı Ali Suad isminin Mehmed Suad'tan değiştirildiğini gösteren şimdilik hiçbir evraka rastlamadık. İsmi ile ilgili muamma bir tarafa, Ali Suad'ın hayat hikâyesinin önemli bir bölümü Ali Birinci tarafından ortaya konulduğu için burada bir kere daha tekrarına hacet yoktur. Ama toplu eserleri ve biyografisi her zaman yeni bir araştırmaya da konu olacak niteliktedir.⁷ Ayrıca biz, isminin Mehmed Suad veya Ali Suad olduğu ile değil, bize bıraktıkları ile ilgili olduğumuzu da burada hatırlatmalıyız.

Gönüllü Firarî Ali Suad Bey

Mekteb-i Mülkiye'den mezun olduktan sonra Şubat 1891'de Hariciye Nezareti'nde stajyer memur olarak göreve başlayan Ali Suad, Ekim 1892 tarihinde maaşlı memur statüsü kazanmıştır. Fakat yaklaşık bir yıl sonra bu görevinden ayrılarak Mısır'a gitmiştir. Gerekçesi her ne ise bir tarafa, bu onun Osmanlı Arap vilayetleri ile olan ilişkisini de başlatmıştır. 26 Ağustos 1933 tarihinde Emekli Sandığında hazırlanan hizmet cetvelinde daha önceki "tercüme-i hâl varakasına" istinaden 13 Kasım 1893-7 Aralık 1909 tarihleri arasındaki dönemi "Mısır'a firar eden siyasi mağdurlardan olduğu" kaydı düşülmüştür. Bize göre bu kayıt ihtiyatla karşılanmalıdır.

1882 yılında Mısır İngilizler tarafından işgal edilmiş ve burada II. Abdülhamid muhaliflerine daha serbest muhalefet yapma imkanı doğmuştu. Ancak Mısır'daki Jöntürk muhalefetin daha ziyade 1895-96 yıllarından sonra önem kazanmaya başladığı dikkate alınırsa, Ali Suad'ın bu sâikler ile Mısır'a gitmiş olması

---

⁷ Bu konuda yapılan bir tez için bak: Şaban Ortak, *Milli Mücadele'de İzmit Mutasarrıfı Ali Suad Bey ve Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 1998. Bu çalışmanın biyografi kısmı Ali Birinci'nin bilgilerini içermekle birlikte; Ali Suad bibliyografyası açısından ilave katkı sunmaktadır. Bu çalışmada onun bazı gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarının künyesi verilmiştir. Ancak burada verilenlerden daha fazla yazılarının olabileceği dikkatten uzak tutulmamalıdır.

tartışmalıdır veya muhalefet gruplarından daha önce gitmiştir. Oysa, İstanbul'da herhangi bir muhalefet gurubunun içinde olduğuna ve bundan dolayı baskı gördüğüne dair bir işaret de yoktur. 1896'dan sonra Mısır'da başta Mizancı Murad olmak üzere Hoca Kadri ve diğer Jöntürklerin arasında aktif bir şekilde yer aldığından kuşku yoktur. Ancak, Ali Birinci'nin de naklettiği ihtilaflar yüzünden daha sonra tepkilerini çekecek kadar onlara da mesafeli durduğu görülmektedir.⁸ Bu mesafeyi sadece bazı menfaat ilişkileri ile izah etmek yeterli değildir. Gerek hatıralarında ve gerekse yazılarında II. Abdülhamid'e mahcup bir muhalefet, II. Meşrutiyet'e umutla bakmasına rağmen, fikir dünyasının pozitivizmden oldukça uzak olduğunu ve bu yönü ile birçok İttihatçıdan da ayrıldığını görmek mümkündür. Onun entelektüel kimliğinde hiç kuşku yoktur. İnandıklarını yazacak kadar cesurdur. Mısır'daki fikir arkadaşlarından uzaklaşması, zaman zaman Abdullah Cevdet ve Celal Nuri (İleri)nin fikirlerini yazılarında tenkit etmesi bunu göstermektedir.

II. Abdülhamid'in halli akabinde 1909'da yapılan memur tensikatında hiç tecrübesi yok iken birinci sınıf bir mutasarrıflığa atanmasını da hangi ilişkiler ile izah edeceğimizi bilemiyoruz. Hele Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919'da yazdığı "Wilson'a Açık Mektup" da İttihatçıları suçlayan görüşleri⁹ ile çizdiği tablo bizi ilginç bir kimlik ile karşı karşıya getirmektedir. Ali Suad, bize göre dış dünyasında pragmatist bir kişiliğe sahip, otoriteden yana, devletçi, ayrıca herkes ile kolay iletişime girebilen ve çalışabilen bir çizgide olduğunu göstermektedir. Aslında mütareke yıllarında İzmit mutasarrıfı iken bir taraftan İstanbul Hükümeti'nin bir memuru olarak hareket ederken, diğer taraftan İstanbul'un baskılarına

---

⁸ Birinci, *a.g.m.*, s. 161.

⁹ Ali Suad, *Amerika Cemâhir-i Müçtemi'ası Reis-i Muhteremi Wilson Hazretlerine Açık Mektup*, Dersaadet 1919. Bu mektup içeriği açısından fikirlerine yakın, fakat üslup bakımından Ali Suad'tan bir hayli uzaklaşmaktadır. Mektup, o karmaşık yapı içinde Osmanlı Devletinin son hengamında bir şeyler yapma mecburiyeti hisseden birinin feryadı görünümündendir.

rağmen Milli Mücadele mensuplarına karşı da yumuşak tavır alması veya idari bölgesinde yaşanan olayları görmemezlikten gelmesi uyumlu yönünü ortaya koymaktadır. Nitekim o sıralarda Adapazarlı Çerkez Bekir Bey'in Teşkilat-i Milliye adına propaganda faaliyetlerini ehemmiyetsiz göstermesi sebebiyle Divan-i Harp'te sanık olarak sorgulanmak istenmiştir.¹⁰

Bütün bu değerlendirmelerden hareketle Mısır'a gitmesinin de bir gençlik hevesi olarak görülmesi mümkündür. Zira iyi Arapça ve Fransızca bilen ve istikbal vadeden bir memurun Hariciyeden ayrılıp, firari durumuna düşmesini gerektirecek nedenler Ali Suad için oluşmamıştı. Ancak Mısır'daki gelişmeler ve orada bir hizmette bulunan memurların ekonomik açıdan İstanbul'dan daha iyi olması, Ali Suad gibi pragmatik düşünceli bir gence cazip gelmiş olabilir. Zaten orada -muhtemelen dolgun bir maaşla- Hidiv ailesinin damatlarından Cemil Tosun Paşa'nın hizmetine girecek ve Kahire'de onun işlerini takip eden özel müdürü olacaktır. Ali Suad Bey'in bu gençlik macerasının fikir dünyasının gelişmesine katkı verdiğinde kuşku yoktur. Özellikle ailenin işlerini takip etmek amacıyla Avrupa'ya yaptığı seyahatler dünya algısını da dönüştürmüştür. 1904 yılından önceki yazılarında Mısır'da yaşarken İstanbul'a da büyük hasret duyduğunu edebî dille anlatmaktadır.¹¹

Necid Mutasarrıfı Ali Suad Bey

1909 yılında İstanbul'da yaşanan değişikliğin mi, yoksa Cemil Tosun Paşa'nın arazisinin kiralanmasının ve Ali Suad'ın memuriyetine ihtiyaç kalmamasının mı onu yeni arayışa ittiği bilinmez.¹²

¹⁰ BOA, *DH. KMS* 53-3/36 (29 Z 1337); *DH.EUM. AYŞ*, 21/101 (20 Z 1337)

¹¹ Ali Suad, *Görülmiş Şeyler*, s. 75.

¹² İttihatçılar arasında ve kısmen fikri mahfillerde bilinmesine rağmen Ali Suad'ın İstanbul'a gelmesi için davet alıp, almadığına dair bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak II. Meşrutiyetin ilanı akabinde henüz Mısır'da iken Mısır Ekonomisini ele aldığı uzun bir rapor kaleme alıp, İstanbul'da yayımlatmıştı. Mısır'ın ekonomisinin gün geçtikçe kötüye gittiğini,

Ancak eski ilişkileri ve arkadaşlıkları veye daha doğru bir tespit ile İttihatçılar nezdindeki konumu kendisine önemli bir görev sağlamıştır. Ali Suad, 1871 yılında kurulan ve istikrarına büyük önem verilen, devletin merkezinden oldukça uzaktaki Necid¹³ mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Tabi bu tayinde kimlerin ne kadar rol oynadığını bilmiyoruz, Ali Suad Bey de bunu anlatmamıştır. Ancak tayinin gerçekleşmesi için takip edilen bürokratik

---

İstanbul'da meşrutiyetin ilanının Mısır'daki sermaye sahiplerini bile cezbedtiğini yazdığı raporunun sonunda kullandığı ifadeler onun İstanbul'a yönelmesini kısmen izah eder görünmektedir. Ali Suad yazısını, o günlerde istisnasız herkesin dilinde dolaşmaya başlayan "Mısır'da artık iş kalmadı" ifadesini naklederek sonlandırması anlamlı olmalıdır. Ali Suad, *a.g.m., Ulûm-i İktisadiye..* s. 267-268.

- ¹³ Necid, Merkezi Arabistan'ın uçsuz bucaksız çöl ve vahaları ile yayla ve yükseltilerine verilen isimdir. Bu geniş coğrafyada geleneksel Arap kabileleri, bedevî (çölde göçebe) ve hazerî (vahalarda yerleşik) olarak hayatlarını sürdürürler ve nerede ise Arap Yarımadasından Uman'a kadar olan diğer Arap kabileleri ile akrabalıkları vardır. Osmanlı Devleti 16. yüzyılda Lahsa (Ahsa) Beylerbeyliği'ni kurduğunda bu bölgeler ile irtibata geçmiştir. 17. yüzyılda -bugünkü Riyad yakınlarındaki- Diriyye, Mekke Emirliğine bağlı bir idari birim olarak (eyalet) görülmektedir. Vehhabî meselesinin doğduğu coğrafya olması hasebi ile 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devletini uğraştıran bu bölge bir süre Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın idaresinde kalmıştır. Onun bölgeden çekilmesi akabinde ise devlet, Âl-i Suud ve Âl-i Reşid gibi ailelere kaymakamlıklar vererek bölgeyi idare etmiştir. Riyad kaymakamı Faysal b. Türki'nin ölümü üzerine oğulları arasında çıkan anlaşmazlıklara İngilizlerin müdahil olması üzerine, Bağdat Valisi Midhat Paşa 1871 yılında bir askeri sefer düzenleyerek, bölgede idareyi yeniden kurmuştur. Bu seferin nihai yeri eski Lahsa (Ahsa) Beylerbeyliğinin olduğu yerdir (Bugünkü Suudi Arabistan'ın doğusundaki Dammam, Katıf, Dahran ve Ahsa bölgeleridir). Bizzat Midhat Paşa bölgeyi ziyaret etmiş ve burada bir mutasarrıflık kurmuştur. Askeri sefere, Ahsa seferi denildiği gibi kurulan bu mutasarrıflığa da Ahsa Mutasarrıflığı denilmiştir. Ancak mahalli dilde Ahsa daha sınırlı ve sahile yakın olan yerleri ifade ettiğinden, bunun yerine bütün bölgeyi anlatan bir isim tercih edilerek, buraya Necid mutasarrıflığı adı verilmiştir. Genellikle bu isim ile anılmakla birlikte, belgelerde zaman zaman Ahsa mutasarrıflığı da kullanılmaya devam edilmiştir. Daha geniş bilgi için bak: Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Ankara 1998, (I ve II. Bölümler).

yazışmalar içinde, resmi ifade de olsa Ali Suad'ı ve ilişkilerini takip edeceğimiz bilgiler bulunmaktadır. Tayin olunabilmesi için öncelikle Necid'in bağlı olduğu Basra vilayetinin teklifi (inhâsi) gerekmektedir. Eski mutasarrıf Arif Bey'in görevinden alınması üzerine, (acaba Ali Suad Bey'in atanması için mi alındı?) Basra'ya atanan yeni Vali Süleyman Nazif, Ali Suad için Dahiliye Nezareti'ne kısa ve öz bir yazı yazmıştır:

Basra vilayetinin ehemmi-i eczâsı olan ve bir takım mesâil-i muğlaka ve müzminenin mahall-i tahaddüsî olmak i'tibarıyla ehemmiyet-i aslıyesine ahvâl-i sâirede inzıam etmiş bulunan Necid Sancağı umûr-i muamelatının bir yed-i iktidara tevdi'î elzem ve 1305 sene-i Rumisinde Mekteb-i Mülkiye'den neş'et ederek umûr ve funûn-i mülkiye ve idare ile lisan-i Arabiye'ye vukûf-i tammi bulunan Ali Suad Bey'in ehliyet ve iktidarı malum ve müsellemlerle mîr-i mumâileyhin ânifu'l-arz Necid Sancağı mutasarrıflığına ta'yînine müsaade buyrulması bâbında emr u ferman hazret-i men lehu'l emrindir. (Basra Valisi (Mühür) 7 Eylül 1325/20 Eylül 1909).

Bu teklif mektubuna bakıldığında, yeni nesil siyasetçilerin de eski usulü takip ettikleri anlaşılmaktadır. Muhtemelen bizim görmediğimiz bir tercüme-i hâl varakası da bu yazıya eklenmişti. Peki Ali Suad hakkında bu ifadeleri yazan vali gerçekten onu tanıyor muydu, kabiliyetlerini biliyor muydu? Zira yazıda, Necid Mutasarrıflığı sınırlarında meydana gelen bazı olaylara dikkatler çekilmiştir. Bu olaylar başka araştırmalara konu olmuştur. İbn Suud'un Riyad ve etrafında yeniden güç bulması, İbn Reşid'in tamamen etkisiz kalması ve yerel kabileler arasındaki çekişmeler sürecinde II. Meşrutiyetin ilanının ne getireceğinin bilinmediği açıktır.¹⁴ Nitekim valinin, başka yerlerde rastlanmayan bir üslup ile bu olaylardan “mesâil-i muğlaka/ muğlak sorunlar” olarak bahsetmesi de ilginçtir. Bu yüzden bölge işlerinin güçlü bir kişiye tevdi edilmesini isteyen vali, Mülkiye mezunu, Arapçaya vakıf, “ehliyet ve iktidarı malum ve müsellemler” mülkî ve idarî işlerde

¹⁴ Dönemin olayları için bak: Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s. 188-193.

vukûfiyeti tam olan Ali Suad'ın tayinini önermektedir. İki hususun bilinmesi tabii idi. Mezuniyeti ve yıllardır Mısır'da yaşaması hasebi ile Arapça bilmesi. Ama diğer hususlar genel bir kalıp olarak kullanılmamış ise özellikle tavassut ifadeleri olduğunda şüphe yoktur. Kısa bir süre devlet memurluğunda görev yapmış sonra terk ederek, özel bir memuriyeti ifa eden birinin mülkî ve idarî işlerdeki yeterliliği nasıl test edilmiştir ve bilinmektedir?

Valinin teklif yazısı Dahiliye nezaretinden aynı gün ve aynı hızla Tensik Komisyonuna havale edildi. Herhalde komisyonun toplantı günü olsa gerek ki, aynı gün komisyon başkanı dahil 5 üyenin önüne konuldu. Üyelerinden biri Ayan Meclisinden biri de Meclis-i Mebusan'dan olan komisyonun anlaşılacağı o günkü gündemi de hafifti. Komisyon da onun yeterliliğine kanaat getirerek imzalarını havi iki buçuk satırlık bir yazı ile Dahiliye Nezaretine aynı gün cevabı verildi. Bu kısa cevapta valinin ifadeleri yeniden şöyle özetlendi:

Necid Mutasarrıflığına inha edilmiş Ali Suad Bey'in iktidar ve liyakatı liva-i mezkûr umurunun hüsn-i tahassününe kâfi olmağla icrâ-yi memuriyeti bi't-tensib iktizası ifâ buyrulmak üzere Dahiliye Nezaret-i âliyesine takdim kılındı.

Komisyonun kanaati Dahiliye Nezareti'nde hiç tartışılmadı ve hemen gerekli prosedür tamamlanmak üzere yazı ikinci şubeye havale edilip, ertesi gün yani 21 Eylül'de Ali Suad Bey'in Necid mutasarrıflığına tayin iradesi hazırlanarak ekleri ile birlikte Sadaret makamına ve Padişaha sunuldu. Burada da hiç beklemeyen irade, Mabeyn Başkatibi Halid Ziya'nın derkenar yazısı ile Dahiliye nezaretine iletildi.¹⁵ Nitekim Ali Suad 23 Eylül itibarı ile Necid Mutasarrıfı olarak anılmaya başlandı ve birkaç gün içinde de 6000 kuruşluk maaş ve diğer harcırah işlemleri tamamlandı.¹⁶ O

¹⁵ Bu yazışmalar için bak: BOA, *DH.MUI* 12-2/25 (8 N 1327).; Ayrıca tayin iradesi için bak: *İ. DH.* 1327/N/10.

¹⁶ BOA, *DH. MUI* 14-2/5 (17 N 1327).

da hızlıca hazırlanarak hayatının en önemli yolculuğuna çıkarak ileride sunduğumuz metinleri kaleme aldı.

On altı yıl sonra Ali Suad yeniden Devlet-i Aliye'nin bir memuru oldu. İstanbul'da "yetişmiş kadro" yetersizliğinin olduğu bir dönemde onun gibi biri için bu memuriyetin bir şans olmadığı varsayılabilir. Atayanlar Arapları tanıması hasebi ile onu bölgeye uygun bulduklarında şüphe yoktur, ama o ne düşünmüştür? Bunu daha sonraki yazdıklarından doğrudan anlamamız mümkün değildir. Göreve bir devlet ve vatan aşkı ile gittiğini ihsas eden Ali Suad, görev süresince yaşadıklarından, çok sınırlı ve olumsuz bazı gözlemlerinden bahsetmesi memnuniyetsizliğine bir delil olabilir. Ama uzun yıllar memuriyetten uzak olması hasebi ile ona birinci sınıf bir mutasarrıflığın verilmesini gelecek için de önemli bir başlangıç kabul etmiş olmalıdır. Burada tekrar Ali Suad'ın merkezden birileri tarafından mı, yoksa Mülkiye'den bir arkadaşının Basra Valisine tavsiyesi ile mi göreve getirildiği soruları cevapsız kalmaktadır. Ancak bu kadar hızla bir tayinin bugün bile yapılamaması bir hamiye işaret etmektedir. Burada akla gelen husus kendisi gibi İttihatçı olan ve Basra valisi olarak atanan Süleyman Nazif'in kendisine bağlı mutasarrıflıkta da tanıdık birinin olmasını isteyerek, Ali Suad'ı teklif etmesidir. Ancak yine de Ali Suad ile Süleyman Nazif arasında edebî, fikrî yakınlık ve tanışma olsa bile bu onun idari yeteneklerini bilecek kadar yeterli bir tanışıklık değildir. Bütün bunlara rağmen Ali Suad'ın bu ve daha sonraki görevlerine uygunluğu konusunda da olumlu olduğumuzu belirtmekte yarar vardır. Yani bilseler veya bilseler de tayin teklifinde onun için kullanılan ifadelerin isabetsiz olmadığı kanaatindeyiz.

Gerçekten devlet otoritesinin sarsıldığı ve mahalli güçlerin birbiri ile boğuştuğu bir devirde Necid'te göreve başlayan Ali Suad hızlıca görevine adapte olmuştur. Her ne kadar Arapça biliyor olması ve Mısır'da yaşaması onun bu göreve gelmesinde etkili olmuş ise de Necid (daha doğrusu merkezi Hofuf olan Ahsa

mutasarrıflığı) ile Mısır arasında büyük farklar bulunmaktaydı. Halkın tabiatı, aşiretlerin yapısı ve devlet ile münasebetleri asla Mısır'a benzemiyordu. Buna rağmen Ali Suad burada fazla sorun yaşamadan görevini tamamlamıştır. Bir meşrutiyet mutasarrıfı olarak ittihatçıların birçok yerde yaptıkları gibi hemen eski imtiyazları kaldırmak ve kanunu egemen kılmak için göreve hızlı başlamış olan Ali Suad zaman içinde daha yumuşak bir idarenin uygulanmasına kanaat getirecektir. Kendisini esasında II. Meşrutiyetin bir temsilcisi olarak gören Ali Suad, bölgede kanun hakiyetini sağlama yönünde gayretler gösterecektir. Bu maksatla Necid'te mevcut askeri yapılanma yeniden düzenlenerek, bölgede jandarma istihdamına da başlanmıştır.

Ali Suad, bölgeyi tanıdıkça, resmi işlere ve özellikle adli konularda mütegalibe olmuş bazı memurları devre dışı bırakmaya kalkışmıştır. Bu girişimi İstanbul'da Adliye Nezareti ve hatta Meşihat makamına kadar şikayet edilmesine sebep olmuştur. İlginç bir hal alan bu şikayetin yazışmaları kendisi görevden ayrıldığında bile hâlâ devam ediyor olması zikredilmeye değerdir. Bu durum kanunu egemen kılma gayretinde olan bir sistemin tek başına bunu yapmasının mümkün olmadığını, toplumsal yapının da bütünüyle buna uygun hale getirilmesinin gerektiğini gösteren en güzel delillerden idi. Ali Suad'ın iki seneye yaklaşan Necid mutasarrıflığındaki idari faaliyetleri ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, kendisini ve ayrıca dönemi yansıtan bu olayın burada örnek olarak verilmesi yerinde olacaktır.

Necid Naibi (Şer'i mahkemeler kaldırıldıktan sonra henüz mahkemelerin tam teşekkül etmediği yerde mahkemeye bakan görevlilere verilen isim) Abdullah Zühdü, 14 Kasım 1910 tarihinde mutasarrıfın "mahkeme işlerini gasp ettiğini" ve kendisinin devre dışı bırakıldığını iddia eden bir şikayeti Adliye Nezareti'ne telgraf ile bildirmiştir.¹⁷ Şikayete fazla ehemmiyet verilmemiş olsa gerektir

¹⁷ BOA, *DH MTV* 19/23 (13 C 1331).(15 leften oluşan bu dosya bu konu ile ilgili yazışmaları ihtiva etmektedir).

ki, Abdullah Zühdü müracaatını 1 Mart 1911’de yenileyecektir. Oysa o sırada Ali Suad, Necid mutasarrıflığı görevini tamamlamış (2 Şubat 1911) ve yeni mutasarrıfın atanmasına kadar Mutasarrıf vekili olarak görevini sürdürmektedir (2 Şubat- 17 Mart). Abdullah Zühdü’nün bu görev değişikliğinden haberi olup olmadığını bilmiyoruz ama İstanbul’a çektiği yeni telgrafında; “şikayeti haber alan mutasarrıf Ali Suad’ın “nefsaniyeti tezayüd” ederek (nazik bir ifade ile gurur ve kibir göstererek, demek istiyor) kendisine düşmanlık ettiğini” ileri sürmektedir.¹⁸ Bu telgraftan sonra konu İstanbul’da Dahiliye ve Adliye Nezaretleri ile Şeyhülislamlık dairesi arasında yazışmalara konu olacaktır. Görev süresini bitirmiş olan Ali Suad’a doğrudan yapılan somut suçlama, “mahkemeye müdahale, hapsedme ve tahliye konularında askerlere doğrudan emirler vermesi” idi. Şikayet en üst mercilere kadar ulaşmış, o arada Basra Temyiz mahkemesinden soruşturulmuş ve iddialara yakın cevaplar alınmıştı. Ortada bir şikayet olduğu için, konunun tetkiki hem Adliye Nezareti ve hem de Şeyhülislamlığı ilgilendirmekteydi.

Basra Valisi Celal Bey, Dahiliye Nezareti’ne, bu şikayetin “keyfi adam hapsedme” gibi asılsız bir iddia olduğunu ve “aklı nâkıs” Liva Naibi Abdullah Zühdü’nün kanunsuz uygulamaları hakkında Ali Suad’ın şikayette bulunması üzerine yapıldığını İstanbul’a bildirmiştir. Bir noktada Celal Bey Ali Suad’ın yanında yer almıştır. Fakat Dahiliye Nezareti konuyu ciddiyetle takip ederek, Adliye Nezaretinden bir tetkik memurunun gönderilip meselenin araştırılmasını istemesi, esasında dönemin heyecanını da göstermektedir. Zira devletin en ücra noktalarından her zaman benzeri şikayetler gelmekteydi. Görevlilerin hangi şartlarda görev yaptığı da biliniyordu. Pek çok yerde bu tür şikayetlerin aslı astarı yoktu. Buna rağmen, özellikle Ali Suad gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde bilinen saygın biri hakkındaki şikayetin dikkate alınması takdire şayan bir durum olsa gerektir.

---

¹⁸ *Aynı Dosya.*

Bu, devletin her kademesinde bir yenilenme arzusunun göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Adliye Nezareti kısa bir araştırmadan sonra başka bir problem ile karşılaştı. Nezaretin teşkilat şemasında Necid Mahkemesi (Nizamiye mahkemesi) gözüküyordu. Dahiliye Nezareti bu sefer konuyu Şeyhülislama bildirerek meşihatın tahkikat yapmasını isteyecektir. Ali Suad görev yerinden çoktan ayrılmıştır ama yazışmalar sürmektedir. Şeyhülislam Musa Kazım imzası ile Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, konunun mahallinde bir görevli tarafından tetkik edilmesinin daha uygun olacağı kanaati bildirilerek mesele Dahiliye Nezaretine yeniden iletilmişti.¹⁹

Bu yazışmaların iyi anlaşılması için bir açıklamaya ihtiyaç bulunmaktadır. Adliye Nezareti 1878 yılında yeniden teşkilatlandırırken mümkün olan her yerde Nizamiye mahkemelerinin kurulmasına çalıştı. Ama bunun için, para ve yetişmiş elemanlara ihtiyaç vardı. Bu yüzden her yerde ilk mahkeme olan Bidayet mahkemeleri kurulamadı. Fakat Necid mutasarrıflığında (Ahsa'da) Şer'i mahkeme, Bidayet mahkemesine tahvil edilerek, Kadı da Naib olarak görevlendirildi. Ancak geleneklere sıkı sıkıya bağlı olan ahali bu yeni duruma itiraz ederek, Şer'i mahkemenin devam etmesini istedi. Zira sünnî ve şîî gurupların sorunları olduğunda her birinin zaten başvurdukları müftüleri bulunmakta ve Şer'i mahkeme onların fetvalarını kabul edip onaylamaktaydı. Oysa yeni durum doğrudan davaların görülmesini bu mahkemeye havale edeceğinden geleneksel ulema ve müftüler devre dışı kalacaktı. Büyük ihtimalle bu sebepten Bidayet mahkemesine itirazlar yükselmişti. Devlet bir orta yol buldu ve bu mahkemeyi Meclis-i Temyiz adıyla değiştirerek eski statünün kısmen devamına imkan verdi. Bu maksatla mutasarrıflık merkezinde bir Meclis-i Temyiz; Katif kazasında da Meclis-i Deavî kurarak halkın taleplerine uygun bir orta yol bulundu.²⁰ İşte şikayet sahibi Abdullah Zühdü

¹⁹ Aynı Dosya.

²⁰ Zekerîya Kurşun, *a.g.e.*, s. 157.

de Ali Suad zamanında mutasarrıflık merkezi olan Hofuf'taki Meclis-i Temyiz'in reisi olarak görev yapıyordu.

Basra valisi Celal Bey, Ali Suad'ın görevinden ayrılmasından sonra 2 Nisan 1911 tarihinde Adliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda daha önce yapılması gereken incelemenin tamamlanmadığına dikkatleri çekerek, Abdullah Zühdü'nün kanun tanımazlığından şikayet etmektedir. Celal Bey yazısında Meclis-i Temyiz reisi olan Abdullah Zühdü'nün müstebid davranışları ve kanun tanımaz tavırları konusunda zamanında mutasarrıflıktan gelen yazılar ile (Ali Suad da onun hakkında şikayet içeren yazılar yazmıştı) kendisinin şikayetlerini incelemek üzere bir tetkik memuru görevlendirilmesi hususunun bakanlıklar arasında yazışmalara konu olmasına rağmen hâlâ gerçekleşmediğini söylemektedir. Bu konunun uzaması ise Abdullah Zühdü'ye fırsat vererek, korkusuzca kanunsuz uygulamalar yapmasına sebep olmuştur. Kanundan habersiz mahkeme üyelerini istediği gibi uydurarak, adlî davaları kendi keyfine ve şahsi görüşlerine uygun olarak çekip çevirmektedir. Sorgulamaları bitmiş bazı tutukluların muhakemeleri yapılmadan keyfi olarak aylarca hapisanede bekletildiğini söyleyen vali Celal Bey, yazısını İstanbul'dakilerin meşrutiyetçi damarlarına hitap ederek sürdürür. "Geçmiş dönemde her taraftan gördükleri adaletsizliklerden bizâr kalmış olan ve karanlık bir cehalet içinde kalan liva ahalisi şimdi de diğer devlet dairelerinin adil tutumlarına rağmen, Şeriat ve adalet hakiminin bu kadar keyfi ve açık zulümlerini gördükçe hükümetin asıl amacı olan adaletten adeta şüpheye düşmektedirler". Bu ifadelerinin akabinde Vali, Abdullah Zühdü'nün kanunsuzluklarının bu şekilde devam etmesi halinde memleketin rahat ve huzurunun iyice kaçacağından şüphesinin olmadığını yazar. Abdullah Zühdü'nün kanunsuz uygulamaları ve yersiz müracaatlarının dikkatlice incelenmesini ısrarla ister.²¹

Dahiliye Nezareti bu ısrar üzerine 31 Mart 1911 tarihinde Necid Naibi Abdullah Zühdü hakkında Basra valiliğinin bir memur

²¹ BOA, *DH MTV* 19/23 (13 C 1331).

görevlendirerek tahkikat yapılmasını emreder. Konu ile ilgili tarafların iddialarını içeren belgelere, ayrıca yapılan tahkikatın uzun raporlarına sahip değiliz. Bu yüzden konu hakkında hüküm veremiyoruz. Ancak Ali Suad Bey orada Ammare mutasarrıflığına tayin edilmiş fakat tahkikatlar sürdürülmüştür. Bugün elimizde tahkikat sonucunu gösteren ve Dahiliye Nezaretinde Şeyhülislam-ığa 20 Mayıs 1913 tarihinde yazılmış birkaç satır bulunmaktadır. Buna göre, Abdullah Zühdü görevden alınmış ve yerine Muhiiddin Arabi Efendi tayin edilmiştir. Yeni Naib konuyu bir kere daha araştırmış ve geçmişte kanuna aykırı bir durum görmemiş; bütün kavganın aslında Ali Suad ile Abdullah Zühdü arasındaki şahsî çekişmeden kaynaklandığı yazarak konu kapatılmıştır. Mutlak gerçeği sadece iki kişinin bildiği muhakkaktır. Ama bütün bu yazışmalardan sonra meselenin böyle kapanması da bürokrasi uygulamalarına ilginç bir örnektir.

Ali Suad aslında bir Meşrutiyet elçisi olarak göreve gitmiş uygulamalarını bu şekilde yapmaya çalışmıştı. Ancak gittiği coğrafyanın adetleri, gelenekleri, eski alışkanlıkları ne kadar istese de onun fikirlerini hayata geçirmesine imkan verecek durumda değildi. Mesela daha önce güvenliğin sağlanması adına birçok aşiret reisine ödenen tahsisatları kaldırmaya teşebbüs etmiş fakat onun görevden ayrılmasından sonra bu tahsisatlar yeniden iade edilmiştir.²² Belki bundan dolayıdır ki çok değerli seyahat yazılarının başlığını “Necid’e Doğru ve Necid’ten Avdet” olarak yazmış olmasına rağmen idare ile ilgili fazla bir şey anlatmamıştır. Bu yüzden aşağıda vereceğimiz alıntının kıymeti büyüktür. Zira Ali Suad, Necid mutasarrıflığındaki görevini aşağıdaki ifadeler ile özetlemektedir:

Muhit henüz nimet-i maariften ve terakkiyat-i hazıra-i medeniyeden hiç nasibdar olmamış aşair-i bedevîye tayin-i vakte kadar daimî bir kıtal ve şikak ve kat’-ı tarik ve nehb-i emval ve ef’al-i hünrizesinin masdarı bulunan Necid Sancağı gibi vatanın en münteha ve hücre bir cüz’ünde bulunduğu müddetçe ahalinin temin-i

²² Zekeriya Kurşun, *a.g.e.*, s. 192.

rahatı ve memleketin idame-i asayışı için geceli-gündüzlü çalışarak itiyat-i tecavüzkârâne ve meslek-i hurs-ı menfaat-cûyânelerinden başka her türlü fikr-i insaniyat-kârânedan mücerred aşair rüesa ve meşyihinin mizaç ve mesleklerini kemâl-i dürbîn-i kiyasetle bir tedbir-i siyasetle cümlesini idare ve faaliyet-i mümtezalari semere-i mütemeddinesi olarak livaca bir hâdisenin zuhuruna meydan vermedi. Uyun nahiyesini senelerden beri haraçgüzar-ı menfaati ve cevelengâh-ı mel'âneti eylemiş şaki-i hunhar Suud el Merrî gibi bir kâtil-i şeriri yakalayıp mehkemeye teslim etti. (17 Mart 1911).²³

Dilini olduğu gibi muhafaza ettiğimiz bu rapor Ali Suad'a aittir. Zira üslup onun yazılarını anlatır, ayrıca yazının tarihi de Ammare mutasarrıflığı için bölgeden ayrıldığı döneme denk düşmektedir. Ama son cümlede kendisinden üçüncü şahıs olarak bahsetmesi her halde resmi havada kaleme alınmasındandır. Bu kısa değerlendirmede, esasında onun görev süresinde en çok uğraştığı meselelerin başında bölgenin olmazsa olmazı olan kabileler arası çekişmeler ve aşiret reislerinin kanun tanımazlıkları olduğu anlaşılmaktadır. Aslında o bölgede Osmanlı İdaresi de bu gerekçe ile kurulmuştu ve gerisi zaten teferruat idi. En önemli faaliyeti olarak da mutasarrıflık merkezi yakınlarında bulunan Uyun bölgesini haraca bağlamış olan Beni Murre Şeyhlerinden Suud'un adalete teslim edilmesini zikretmesi küçümsenmemelidir. Bu durum azımsanacak bir şey değildir. Bu tür yerlerde, Beni Murre gibi güçlü bir kabile şeyhinin mahkemeye çıkarılması asayiş ve devlet otoritesinin sağlanması adına başlı başına bir başarıdır. Kim bilir belki de Abdullah Zühdü ile yaşanan çekişmeler de bu olaya bağlı gelişmiştir.²⁴

²³ Bu belgeyi Ali Birinci'ye borçluyuz. O bunu Emekli Sandığı'nın 996 nolu dosyasından kullanmıştır. Ali Birinci *a.g.m.* s.162. Maalesef girişimlerimize rağmen biz bu dosyayı göremedik. Günümüzde SGK bu dosyaların kişisel olduğu kanaatini serdederek şimdilik araştırmacılara vermemek gibi garip ve gayr-i asrî bir uygulama sürdürmektedir. Bu yüzden Ali Birinciye bir kere daha metnin bu kısmını yayımladığı için minnettarız.

²⁴ Ali Suad Necid'te iken ve sonrasında bölgede bir çok yerde mutasarrıf, mutasarrıf vekili ve valilik vekaleti ile başka görevlerde de bulunmuştur. Bu konuda çalışmalar olduğu ve ekte verilen kronolojide de gösterildiği için burada tekrar edilmemiştir.

Necid'e Doğru

Ali Suad'ın Necid mutasarrıflığına tayini bu kitabın birinci kısmını oluşturan *Necid'e Doğru* seyahat yazılarının yazılmasına vesile olmuştur. Bu görevinde hiçbir şey yapmasaydı bile sadece bu yazıları ile görevi hak ettiğini göstermektedir. Zira geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti'nin yüzlerce memuru uzun mesafeler kat ederek ve birçok meşakkatler yaşayarak görev yerlerine gitmiş olmalarına rağmen bunlar arasında gözlemlerini yazanlar pek çıkmamıştır. Bu yüzden Ali Suad bize bu yazıları ile yeni ufuklar açmıştır. Ali Suad, *Necid'e Doğru* yazılarını görev yerine giderken sıcağı sıcağına, henüz yolda iken kaleme almış ve oradaki görevinin bitmesinin de hemen akabinde, 3 Temmuz 1911'den itibaren *Tanin (Renin)*²⁵ gazetesinde yayımlamıştır.

Tanin gazetesi bu yazıları şöyle takdim ediyordu: “.. İşte bugün de yine iyi bir kalemden çıkmış bir seyahatname neşrine başlıyoruz. Seyahatnamenin İstanbul'dan Necid'e doğru devam ettiğini söylemek ehemmiyeti için bir delil-i kâfi teşkil eder zannındayız”.²⁶ Gazete, ikinci veya üç ve dördüncü sahifelerinde düzenli olmayan aralıklar ile yayımladığı yazıların her seferinde başına, “Necid'e Doğru: Beyrut, Halep, Bağdat, Basra, Bahreyn tarikleriyle Necid sancağının iskelesi olan Uceyr limanına” ifadesini koymayı ihmal etmez. Bu şekilde aslında Osmanlı Devleti'nin güney bölgeleri nerede ise sürekli gündemde tutulur. Ali Suad'ın canlı anlatımları ile bu bölgeler, belki de Evliya Çelebi'den o güne kadar literatürde anlatılmadıkları kadar yer alırlar. Ali Suad kim bilir bir devlet terbiyesi anlayışı veya kişiliğinden kaynaklanan ketumiyet ile olsa gerek, bu yazılarında resmi görevini ilgilendiren hususları yazmaktan özellikle kaçınır. Zaten bizi burada doğrudan ilgilendiren husus onun kaleme aldığı seyahatlerinin gerekçesini oluşturan Necid mutasarrıflığına giderken ve dönerken

---

²⁵ O tarihte gazete muhtemelen kapatma cezası aldığından dolayı *Renin* adı ile yayımlanmaktaydı. Bu yüzden dipnotlarda *Tanin* yerine *Renin* adı yazılmıştır.

²⁶ *Renin*, 6 Recep 1329, (3 Temmuz 1911).

gezip gördüğü yerlerdir. O, müthiş bir edebi üslup ama gerçekçi bir bakış ile “meşhûdât-i yevmiye” diye ifade ettiği gözlemlerinin kendisinde uyandırdığı, heyecan, his, yeis ve umutlarını kalem almıştır. Realizm ile sembolizm arasındaki gidiş-gelişleri okuyucusunu hakikatten hiç koparmamakta ve adeta onunla birlikte seyahat ettirmektedir. Ali Suad yazılarında sadece gözlemleri ile yetinmeyerek bilakis gördüğü problemlere pratik çözüm önerilerinde de bulunmaktadır.

400 yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalmış olan Arap eyaletlerine binlerce memur gidip gelmiştir. Ancak üzülen bahsetmek gerekir ki, askeri seferlere ait Menzîl-nâmeler ile Hac Menzîl-nâmeleri dışında bir memurun görev yerine gidiş ve dönüşünü bütün detayları ile anlatan bir eser yoktur. Ali Suad’ın bu yazıları, İstanbul’dan yola çıkan bir memurun, hangi yollardan ne şekilde gittiğini, hangi araçları kullandığını, güvenliğini kimin ve nasıl sağladığını, nerelerde konakladığını, neler yiyip içtiğini, hangi parayı kullandığını, çarşı-pazardaki fiyatları ve malların sunum biçimlerini, kimler ile hangi dillerde konuştuğunu canlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ali Suad, bütün bunları bize anlatmak maksadıyla İstanbul’dan Necid’e gidişin iki yolundan meşakkatli ve zor olanını seçmiştir. İlk yazısında özellikle buna vurgu yapmaktadır. Okuyucuların Ali Suad’ın o satırlarını kendisinden okuyacakları için burada tekrarına hacet yoktur. Ancak günümüzdeki bazı olayları çağrıştırması bakımından bu yolculuğu “smokin giyerek, dikine traş bir tuvaletle” yapabileceğini; ama bu durumda “vatan-i azizi” tanımaktan mahrum kalacağını beyan ederek, seçtiği güzergahı anlatması da burada zikre şayandır. İşin ilginç tarafı biz de bugün onun güzergahını yine onun anlatımı ile ancak bu kadar güzel anlayabilmekteyiz. Ali Suad, yazılarında geleceğe karşı sürekli bir umut beslediğini de bizimle şöyle paylaşmaktadır.

Irak kıt’ası ancak altıncı ordunun islah ve tanzimiyle mümkün olacağı evliya-yı umurun ma’lumudur. Bağdat’ın mühmel bir halde

*kaldığı dillerde dolaşan vilâyet ve ordu işleri, inşallah artık düzelir. Irak ve Ceziretülarab çok büyük, çok işli, çok müşkilâtli, çok ma'muriyet ve servete kabiliyetli bir kat'adır. Çok bakılmalı ve itina ile yetiştirilmelidir. Bunu da şimdiki halde hükümet, yalnız hükümet yapacaktır. Ahaliden ümüt yoktur. İnşallah bir batın sonra çocukları yetişir de memleketlerinin imarı ne demek olduğunu bilecek çalışırlar.*²⁷

Seyahati esnasında özellikle Irak ve Ceziretülarab coğrafyasında gözlemediği halkın durumu ile ilgili tespitleri isabetli ve ilginçtir. Yeni dönem ve anlayış ile yetişecek nesillerin o gün var olan sorunların üstesinden geleceğine dair umutları maalesef bugüne kadar gerçekleşmemiştir. Bu açıdan bu metinler geleceği kurmak için de hâlâ okunmaya muhtaçtır.

Necid'ten Avdet Hatıratı: Seyahatlerim

Ali Suad Bey, Necid mutasarrıflığındaki görevini 17 Şubat 1911 tarihinde tamamlayıp buradan yeni görevi olan Ammare'ye gidişinden itibaren gerek resmi görevleri münasebeti ile ve gerekse açıkta kaldığı dönemlerde kendi arzusu ile bir dizi seyahatler yapmıştır. Bu seyahatlerin bir bölümünü tıpkı öncekiler gibi *Tanin* gazetesinde yayınladıktan sonra diğerleri ile birleştirerek *Seyahatlerim* adıyla kitap olarak 1914 yılında yayımlamıştır. Kitap, her ne kadar 1910-12 yıllarını ihtiva eden seyahatlerden oluşsa da Birinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin geldiği bir dönemde yayımlanmıştı. Büyük bir heyecan yarattı. Hem üslubu hem de Irak ve Ceziretülarab'ta gördüğü sorunları anlatma biçimi büyük bir hayranlık oluşturdu.

Ali Suad eserinde geniş Irak topraklarında gördüklerini anlatmanın yanında müşahede ettiği geri kalmışlığın çözüm yollarını da vermektedir. Osmanlı topraklarının o parçalarını yer yer Avrupa ve diğer yerler ile mukayese ederek, geri kalmışlığın sebep ve haritasını çıkarırken, ayrıca bölge insanının sosyal yapısını

²⁷ "Necid'e Doğru 34", *Renin*, 25 Şaban 1329, (21 Ağustos 1911), s. 2.

da bir antropolog titizliği ile anlatmaktadır. Ali Suad, halkın geri kalmışlığı ile alışkanlıklar ve gelenekler arasında bağlar kurarken asla yabancılaşan bir aydın görüntüsü vermemiş, bilakis kendini o topluma ait hissederek, ıstıraplarını ve emellerini ortaya koymuştur. Gördüklerini anlatırken bazen çözüm hayallerini öyle abartılı ve canlı bir şekilde vermektedir ki, okuyucu kendini adeta olmuş ve gerçekleşmiş hadiselerin içinde bulmaktadır. Hayallerinde Fırat ve Dicle'den kanallar açmakta, ziraatı geliştirmekte, geniş pamuk tarlaları ile dünya ticaretine yön vermektedir. Engebeli ve uçurumlu dar yollardan geçerken, içinde olduğu tehlikeyi hissetmeden, oralardan tren hatlarını geçirmektedir. Gezdiği tarihi mekanları ve medeniyetleri birer yâd-i mazı olarak anmayıp, bilakis onlardan geleceğe pek çok perspektifler çizmektedir. Bütün bunları estetik ve edebiyatı de ihmal etmeden çevresindeki güzellikleri yansıtarak sunmaktadır.

Özellikle Kerbela ve Medine ziyaretlerini okuduğumuzda Ali Suad'ın ruh dünyasına giriyoruz. Orada gördüklerini ve yaşadıklarını ruhunun derinliklerinden gelen bir şekilde, Fuzulî'nin ve Bakî'nin ruhaniyetleri eşliğinde anlatmaktadır. Büyük bir tören alanı olan Kerbela'da geçmişin bütün izlerini gözler önüne sererken, her gün yaşanan mistik merasimi ve havayı okuyucularına da tattırmaktadır. Medine'de her Müslüman'ın duygulandığı muhakkaktır. Ancak duygularının en üst perdesini bu derece gösterebilme ve anlatma becerisi ancak nadir kişilerde bulunmaktadır ve bunlardan birisi de Ali Suad Bey'dir. Aslında bu iki ziyareti onun din karşısındaki tutumunu ve İslamiyet'e bakışını ortaya koyan çizgisini de göstermektedir. Çoğu kere dini konularda lakayt olarak anlatılan İttihatçı tiplemesinin çok uzağında; yer yer kural koyan bir fıkıhçı gibi dinin dünyevi mesaili şekillendiren bir kurum; bazen de tamamen bir dervişin iç dünyası olduğunu hissettiren anlatımlar sergilemektedir. Bazen onu felsefe yaparken veya iç dünyasını bize açarken buluyoruz. Tıpkı aşağıdaki ifadelerde olduğu gibi:

Şimdi bu sözlerimi okuyanlar içinde ne Allah'a, ne de Peygamber'e inanmayan adamlar elbette bulunacaktır. Onlar bu sahifeleri ya büyük altından müstehziyane tebessümleri, yahud çatılmış kaşları altındaki gazûb nazarlarıyla okurlar. Ben de yalnız birinci ihtimal olan aynı istihza-i tebessüme ilaveten, itimad-ı nefse mahsus bir istiğna ile onları temaşa ederim. Çünkü ben insaf ve adalete riayete ve ifrât ve tefritten içtinaba mecburum; ben mâder-i müşfikim olan vatani bütün varlığı, bütün ailesi, kâffe-i hissiyat ve an'anât-ı ecdadı ve din ve ibadetiyle kabul ediyorum. Mu'tekadât-ı ciddiyeye asliyemizle ona ihtiram ediyorum ve daha başka rabitalarla bağlanıyorum...

Seyahatlerim yayımlandığında İstanbul'da bazı dergiler de hemen kitap hakkında makaleler yazma ihtiyacı hissettiler. Bunlar arasında kitabı mükemmel bir tarzda değerlendirenlerden birisi *İctihad* dergisinde "Ali Suad Bey'in Eseri" başlığı ile yazan Ali Kâmi'dir. Kitabın zamanlamasına hayıflanan ama yine de onu savaştan uzaklaştıracak özellikler taşıdığını söyleyen Ali Kâmi, ilginç bir tespitte bulunuyor. "Bize hiç benzemeyen Avrupa'yı hayalimizde canlandırabilirken, bunu Anadolu ve özellikle Irak için yapamıyoruz" diyen yazar kitabın okunmasını şu cümleler ile tavsiye ediyor:

Akşam havadislerini okuyup bir zilzâl-i asabi içinde lüzumu kadar müteheyyiç olduktan sonra meçhul âlemlerin âfak-sükûnuna dalarak dinlenmek ve kendinizi dinlemeye vakit kazanmak isterseniz bu kitabı okuyunuz. O sizin elinizden tutar, fersah fersah bâdiyelerden geçirir; Necid'in bî-pâyân zan olunan hurmalıklarını, lemhat'ül-Basra'da dolaştırır; sonra Irak'tan, Kerbelâdan geçerek Medine'ye, Vadi-i Musa'ya kadar götürür; ve bu seyahat-i hayaliyeyi hatta sandalyenizi de oynatmadan icra ederken o sandalyeye merbut olduğunuzu size ihsas eden bir ihtar-i nihânî ile üzülürsünüz.²⁸

²⁸ Ali Kâmi, "Seyahatlerim, Ali Suad Bey'in Eseri", *İctihad*, 9 Teşrin-i evvel 1330, Nu 119, s. 351.

Bazı makalelerini yayımladığı *Sebilürreşad* dergisi de kitabın birinci sahifesinde tanıtarak II. Meşrutiyetten beri yayımlanan eserlerin en önemlilerinden olduğunu söyleyecektir. *Sebilürreşad* yazarı kitabı tanıtırken tıpkı Ali Kâmi gibi şu tespitleri yapmaktan geri durmuyor:

*Muharrir-i muhteremin irfanı, ihâtası, nüfûz-i nazarı selamet-i fikri, safâ-yi vicdanı müsellemler olduktan başka, bu hatıralar en ziyade malumumuz olmak icab ederken-kemâl-i hicâb ile söylüyoruz- en ziyade meçhulumüz olan zavallı Şarkımızın elvâh-i rengareg-i ilhamı olduğu için mutalaasına şitâb ettik. Her parçasını defeât ile okuduk.*²⁹

Sonuç olarak Ali Suad, yakın dönem tarihimizin en parlak fikrî ve edebî simalarından biri olmasına rağmen yeterince okunmamıştır. Bu gün sunduğumuz iki eseri (*Necid'e Doğru* ve *Seyahatlerim*) onun bir asırdan fazla bir zaman sonra da olsa yeniden okunmasına vesile olacaktır. Bu okumalar hem tarihimiz ve hem de yaşadığımız coğrafyayı anlamamıza yeni katkılar sunacağına kuşku yoktur.

---

²⁹ *Sebilürreşad*, 20 Ağustos 1330, cilt 12, sayı 309, s. 404.